

De macht van de verbeelding in stadsplanningsprocessen: het Taksim Gezi Park-conflict (Istanbul) en het Pietonnier-conflict (Brussel)

Linus Laurens Vanhellemont^{*1}

Dit doctoraat is geïnspireerd door een uitspraak van één van de toonaangevende planningstheoretici, John Friedmann, zo'n 20 jaar geleden. Hij betoogde dat de ambivalente houding van planningsdeskundigen ten aanzien van machtsdynamieken één van de grootste problemen is bij het theoretiseren en begrijpen van stadsplanningsprocessen. Friedmann argumenteerde dat deze ambivalentie karakteristiek is voor alle belangrijke hedendaagse stromingen in planningstheorie en moedigde planningsonderzoekers aan om 'de kwestie van macht te herdenken met een vertrekpunt in wat daadwerkelijk gebeurt in stadsbeleid en planning, in tegenstelling tot wat we normatief zouden willen zien gebeuren' (1998).² Sinds de jaren 90 waren er verschillende pogingen om tegemoet te komen aan Friedmanns kritiek. Dit doctoraat evenwel volgt de vaststelling van Enrico Gualini (TU Berlin/AESOP) uit 2015 dat de ambivalentie wat betreft macht een blijvend probleem bij planningstheoretici is. Dat is waarom we de klassieke machtsvraag opnieuw stellen: 'Hoe functioneren machtsverhoudingen in stadsplanningsprocessen?', alsook waarom we argumenteren dat ondanks de goede pogingen van de laatste jaren op zijn minst één element onderontwikkeld en onderbelicht is gebleven, namelijk de rol van de verbeelding.

Daarmee wordt niet bedoeld op de gangbare betekenis van verbeelden als 'zich' als individu 'iets visueel voorstellen' of 'visualiseren'. In navolging van Cornelius Castoriadis (1975) wordt de verbeelding hier als een '*sociaal feit*' benaderd dat collectief gedeeld wordt en verantwoordelijk is voor het structureren van de wijze waarop groepen of collectiviteiten zich de wereld en delen ervan, zoals steden of plaatsen, inbeelden en begiftigen met betekenis, rede en gevoelens. Verbeelding structureert wat als 'logisch' en 'natuurlijk' wordt aanzien, als 'rechtvaardig' of 'onrechtvaardig' aangevoeld en wat als 'rationeel' wordt ervaren of als 'absurd'. Het gaat om een zinshorizon en dat houdt een dimensie in zowel van rationaliteit als van 'verlangen, droom en fantasie'. In dit doctoraat focussen we op de rol van *verbeeldingen* van de *stad* en van de

* linus.vanhellemont@gmail.com

1 Vrije Universiteit Brussel, Cosmopolis Center for Urban Research.

2 Daarmee bedoelde Friedmann dat planningstheoretici zich te veel hadden gericht op het ontwikkelen van idealistische modellen en recepten voor een goede planningspraktijk, terwijl ze de effectieve analyse van het planningsproces en grondige theorievorming met betrekking tot machtsdynamieken ter zake verwaarloosden.

plaats die men wil plannen, van de zinshorizon die dus voor betrokken actoren cognitief en emotioneel vorm geeft aan wat die stad of plaats is en niet is of zou moeten zijn. Waar het toe dient, waartoe niet, en waar het toe zou moeten dienen. Aan wie het toe behoort, aan wie niet en aan wie het zou moeten toebehoren.

De analyse van de macht van de verbeelding is beperkt in de theorie over stadsplanningsprocessen.³ Maar dat is niet het geval in de cultuursociologie, in de sociale geografie en de kritische geografie. Het doctoraat bouwt verder op studies over de verbeelding van Castoriadis (1975) en Jessop (2013), op inzichten over hegemonie, passie en de rol van de groep van Mihai (2014) en Mouffe (2011), op literatuur over plaats (Stokowski, 2002; Tuan, 1977) en hoe die de identiteit van mensen stabiliseert, respectievelijk over plaatsen als ‘stadslandschappen’ (Zukin, 1991) en hoe ze sinds hun conceptie een bepaalde verbeelding representeren, alsook hoe ze die verbeelding instandhouden. Het past de inzichten van die auteurs toe op stadsplanning door hun aanpak te integreren in de theorie over machtsverhoudingen in planning van Flyvbjerg en Richardson (2002), Hajer (2006) en Stone (2005). Het doctoraat formuleert geen deductief conceptueel kader, maar wel een inductief heuristisch model dat kwalitatief veldwerk in Turkije en in België richting gaf.

In het stadsplanningsmodel dat in het doctoraat verdedigd wordt, worden machtsverhoudingen benaderd als een dynamische ‘driehoeksverhouding’ tussen creatieve individuen (en hun individuele verbeelding) in de ene hoek, sociale of collectieve verbeeldingen over de stad en over plaats in de tweede hoek, en *discourse*-coalities in de derde hoek (ongeacht of het nu publieke, publiek-private of private coalities zijn). Het gaat om een ‘trialectische’ structuratie waarbij de collectieve verbeelding de individuele verbeelding mede structureert, waarbij de individuele verbeelding de collectieve verbeelding in stand houdt, en waarbij groepen of *discourse*-coalities van creatieve individuen de capaciteit hebben om de bestaande collectieve verbeelding in vraag te stellen en er een alternatief voor te articuleren. Sommige verbeeldingen zijn hege-monisch en worden gedeeld door een meerderheid van de betrokkenen. Andere zijn bestaande-tegen-hegemonische of opkomende-tegen-hegemonische verbeeldingen en worden meebeleefd door kleinere facties. Er wordt met andere woorden uitgegaan van een machtsverhouding tussen verschillende collectieve verbeeldingen.

De macht om verandering te brengen in die verhouding ligt bij de interacties en relaties tussen bestaande *discourse*-coalities en de vorming van nieuwe *discourse*-coalities die zich met elkaar geconfronteerd weten in publieke arenas. Die confrontatie

3 Het gros van de bestaande studies focust op de rol van specifieke representaties van de verbeelding, zoals de rol van discours, verhalen en verhaallijnen, van metaforen, visualiseringsen in de vorm van beelden of 3D-representaties enz. De rol van wat die representaties representeren, *nl. een bepaalde verbeelding van de stad of van een plaats*, wordt echter veel minder belicht.

vindt niet plaats in een vacuüm maar wordt, langs de ene kant, gestructureerd door de specifieke sociaal-historische, institutionele context van de plaats en de stad die men wil plannen en, langs de andere kant, door de specifieke verbeeldingen die er in het verleden tot stand kwamen en een nieuwe of aangepaste vorm gaven aan de plaats en de stad in kwestie.

De verandering in de machtsverhoudingen zijn in dit model zelden geleidelijk. Het is een proces van successievelijk stilstand en punctuele versnelling, in navolging van gebeurtenissen die functioneren als ‘vonkmomenten’⁴ van boosheid, woede of hoop, waarin nieuwe creatieve individuen betrokken raken, nieuwe *discourse*-coalities ontstaan of oude coalities vervellen; momenten waarbij emotie een ‘*katalysatie* van leren’ met zich meebrengt die betrokkenheid en overtuiging genereert en waardoor particuliere belangen worden overstegen. Het is ook door diezelfde gedrevenheid dat een *discourse*-coalitie zonder geld of middelen een geduchte tegenstander kan worden.

Tot slot gaat het model ervan uit dat planning altijd vonkmomenten genereert, ten minste wanneer ze een plaats niet alleen fysiek wijzigt, maar wanneer ze die plaats ook fundamenteel verandert; wanneer het de bestaande onderliggende verbeelding dreigt te veranderen van wat die plaats is, waar ze toe dient en aan wie ze toebehoort.

Het waarom van die vonkmomenten ligt bij de ‘macht van plaatsen’ om de individuele en de collectieve identiteit van haar (i) inwoners, (ii) gebruikers en (iii) zij die de plaats kennen en belangrijk achten (zelfs al zijn ze er nooit geweest) te stabiliseren en zelfcoherentie te genereren. Het gaat respectievelijk om plaatsen die functioneren als (a) ‘thuisplaatsen’, zoals je appartement, je werkplek of de directe omgeving rond je huis; (b) ‘ruimtes van dagelijkse gewoonte’, zoals het traject naar je werk, het wekelijkse bezoek aan het parkje in je straat...; en (c) ‘vectoren van gemeenschap’, zoals een centraal plein in je buurt, een symbolische plek die iedereen in de stad kent, de hoofdstad van een land...

Plaatsen hebben, zoals gezegd, een belangrijk stabiliserend effect. Een planningsproces daarentegen stelt voor om die plaatsen aan te passen of fundamenteel te veranderen, door de onderliggende verbeelding te herscheppen en is dus bij principe destabiliserend. Er wordt in het stadsplanningsmodel dat in het doctoraat verdedigd wordt, van uitgegaan dat plannen, planningsbeslissingen, daadwerkelijke implementaties een fundamenteel destabiliserend effect hebben. En dat ‘vonkmomenten’ derhalve een haast logisch gevolg zijn van planningsprocessen.

4 Het concept ‘vonkmoment’ beschrijft een gebeurtenis die cognitieve dissonantie genereert, frustratie met zich meebrengt en reactie teweegbrengt bij bestaande reeds betrokken actoren of bij nieuwe voorheen niet betrokken actoren. Het is belangrijk omdat dit concept het ogenblik beschrijft waarin de bestaande machtsverhoudingen worden geherarticuleerd als gevolg van de reactie op de gebeurtenis in kwestie (bv. in de vorm van nieuwe actiegroepen, civiele maatschappijplatformen...). In het Engels wordt het als ‘*triggering event*’ benoemd (Vanhellemont, 2016).

Het heuristisch kader laat met andere woorden toe om de passionele dimensie van machtsverhoudingen en van veranderende machtsverhoudingen te vatten, die in een klassieke belangenanalyse of zelfs een verhaallijnanalyse vaker worden gemist. Net omdat die analyses de verbeelding buiten beschouwing laten.

Om de macht van de verbeelding te analyseren, wordt in het doctoraat gekozen voor een vergelijking van twee casestudy's waarin het draait om iconische veranderingen aan de binnenstad van respectievelijk Istanbul en Brussel en waarbij bijzonder veel conflict en mobilisatie kwam kijken. De eerste casestudy vindt plaats in Istanbul (2009-2013), waar de Turkse regeringspartij AK Parti, Partij voor Rechtvaardigheid en Ontwikkeling, de herontwikkeling voor ogen had van het symbolische seculier-republikeinse Taksimplein en het Gezipark in Istanbul. Het doel was om de oude Ottomaanse artilleriebarakken die er ooit waren, opnieuw op te richten en er een groot winkelcentrum in te huisvesten, terwijl tunnels de bestaande wegen onder het plein door zouden trekken. De tweede casestudy vindt plaats in België (2012-2016), waar de lokale Brusselse overheid besloot om de centrale lanen van de historische binnenstad autovrij te maken. Het voorstel maakte een einde aan een van de symbolen van de 'autostad', die na Expo 58 in Brussel ontwikkelde, namelijk de ondertunneling van de tramlijn Rogier-Lemonnier en de creatie van een stadssnelweg eroverheen, recht door het historische centrum.

In beide cases spelen burgerbewegingen, 'protestcoalities', een belangrijke rol in het articuleren en veranderen van de machtsverhoudingen. In Istanbul botste het planingsproces op een impasse, nadat de plannen en de eerste werken geconfronteerd werden met grootschalige petitieën en massale straatprotesten. Tot grote verrassing van de regering was het echter niet de seculiere elite die de contestatie aanvuurde om 'Taksim' en 'Gezi' te redden, noch ontwikkelde de protestcoalitie een discours ter verdediging van het seculiere en republikeinse erfgoed en de republikeinse verbeelding van de stad. In plaats daarvan koos de beweging ervoor om haar park, haar 'groene ruimte' en 'levensplek' te verdedigen tegen 'nog een winkelcentrum meer', 'opgelegd door de premier'. De stadsverbeelding waar de Gezi-beweging een beroep op deed, verschilde heel erg van de klassieke, nationale verbeelding die de regeringsbeslissingen dreef, namelijk de islamistisch-Ottomaanse verbeelding van de stad en haar tegenstelling met de *seculier-republikeinse verbeelding* ervan. De stadsverbeelding die de Gezi-beweging dreef, was bijzonder effectief in de coalitievorming, waarbij vele geleidingen van de samenleving vertegenwoordigd waren, tot en met die welke er op andere thema's een islamistisch-Ottomaanse verbeelding op na houden. Elf personen kwamen om in de protesten, het Taksimplein en het Gezi-park bleven bestaan.

In Brussel was het stedenbouwkundig ontwerp het resultaat van een burgerprotest, genaamd 'Picnic The Streets', voor 'meer en betere openbare ruimte' en een 'autovrij Beursplein' (*verbeelding van de leefbare stad* in tegenstelling tot de *verbeelding van Expo 58 of autostad*). De lokale meerderheid aanvaardde de voorstellen. De sterke

mobilisatie had het potentieel om het planningsproces brede publieke steun te verlenen, maar het resultaat was toch anders. De tegenstellingen binnen de lokale bestuursmeerderheid leidden finaal tot een bochtig parcours van tegenstrijdige politieke beslissingen, die hun oorsprong hadden in tegenovergestelde verbeeldingen. In een poging de 'autostad' en de 'leefbare stad' alsnog met elkaar te verzoenen, verloor de lokale overheid geleidelijk aan publieke steun voor het project, inclusief bij een deel van de 'Picnic the Streets'-coalitie die de verandering precies had geëist. Uiteindelijk zou het conflict bijdragen tot een gevoel van politiek isolement bij de burgemeester die zich het dossier had toegeëigend. Anno juni 2016 was het dossier geblokkeerd op het federale niveau dat moest instaan voor de financiering ervan.

Het doctoraat eindigt met een overzicht van de nationale en (verrassend gelijkaardige) stedelijke verbeeldingen van de stad en plaats in Brussel en Istanbul én met een typologie van de 'vonkmomenten' in beide planningsprocessen, wie daarbij gemobiliseerd werd en welke coalities zich daarbij vormden. Het besluit met een pleidooi voor een coherente en omvattende planningstheorie over de rol van de verbeelding.

Bibliografie

- Castoriadis, C. (1975). *L'institution imaginaire de la société*. Manchecourt: Editions du Seuil.
- Flyvbjerg, B., Richardson, T., Allmendinger, I. P. & Tewdwr-Jones, M. (2002). Planning and Foucault. *Planning futures: New directions for planning theory*, 44-63.
- Friedmann, J. (1998). Planning Theory Revisited. In *European Planning Studies*, 6(3), 245-53.
- Gualini, E. (Ed.). (2015). *Planning and conflict: Critical perspectives on contentious urban developments*. London: Routledge.
- Hajer, M. (2006). *Doing discourse Analysis: Coalitions, Practices, Meaning*. In: Van den Brink, M.A. & Metze, T. (eds.). *Words matter in policy and planning*. Utrecht: NGS.
- Jessop, B. (2013). Recovered imaginaries, imagined recoveries: a cultural political economy of crisis construals and crisis-management in the North Atlantic Financial Crisis. *Before and beyond the global economic crisis: Economics, politics and settlement* (pp. 234-54). Cheltenham: Edward Elgar.
- Mihai, M. (2014). Theorizing agonistic emotions. *Parallax*, 20(2), 31-48.
- Mouffe, C. (2011). *On the political*. London: Routledge.
- Stokowski, P.A. (2002). Languages of place and discourses of power: Constructing new senses of place. *Journal of leisure research*, 34(4), 368-82.
- Stone, C. (2005). Institutions Count but Resources Decide. In R. Berg & N. Rao (Eds.), *Transforming local political leadership* (pp. 180-194). Hampshire: Macmillan Palgrave.
- Tuan, Y.F. (1977). Sense and place. In Schoff, G.H. & Tuan, Y.F. *Two Essays on a Sense of Place* (pp. 1-13). Madison: Winconsin.
- Zukin, S. (1991). *Landscapes of power: from Detroit to Disneyland*. Berkeley: California University Press.